

**BOUWSTENEN
VANUIT DE VKB
VOOR EEN PROTESTANTSE VISIE
OP HET KERKGEBOUW
ANNO 2019**

INHOUDSOPGAVE

Woord vooraf	4
Inleiding	5
1.. Sacraliteit en functionaliteit	8
2.. Woord en sacrament	10
3.. Soberheid en transcendentie	12
4.. Presentie en getuigenis	14
5.. Voortzetten en inpassen	16
6.. Aanpassen en vernieuwen	18
7.. Participatie van de gemeente	20
8.. Plaatselijk eigenaarschap	22
9.. Verantwoordelijkheid en rentmeesterschap	24
10.. Betrokkenheid op buiten	26
Uitleiding	28
Bezinningsvragen voor lokale kerkrentmeesters	29
Enige literatuur	30
Bijlage: startnotitie voor onderzoeksinterviews	31
Dankwoord	37

WOORD VOORAF

Als ze mij vragen wat voor werk ik nu eigenlijk doe, zeg ik vaak twee dingen. Wij proberen lokale kerken te helpen om zo goed en efficiënt mogelijk hun facilitaire zaakjes op orde te houden, zodat ze maximaal kunnen toekomen aan hun primaire missie: het vertolken van en het leven uit de boodschap van het Evangelie. En het tweede is: we proberen lokale kerken die nu eenmaal te maken hebben met krimpende deelname te helpen bij het zo conflict-arm mogelijk reorganiseren.

Alles draait daarbij om wat we noemen 'pro-actief kerkbeheer': tijdig signaleren, tijdig samen met kerkenraad en gemeente nadenken over koers en toekomst, tijdig maatregelen nemen.

Dat heeft te maken met het beheer van vermogen en met geldwerving, met het nadenken over de mogelijke en gewenste inzet van betaalde krachten. En het heeft te maken met huisvesting in de breedste zin van het woord.

Wat hebben we nu en in de toekomst nodig voor ons kerk-zijn? Maar ook omgekeerd: hoe kunnen we voor ons kerk-zijn gebruiken van wat ons ter beschikking staat, dus ook de bestaande kerkgebouwen?

In het beleidsplan voor de VKB 2018-2022 zijn rond het thema gebouwen een aantal speerpunten opgenomen. In oktober 2018 hielden we als VKB in de Grote Kerk van Dordrecht een expertmeeting rond kerkgebouwen. In 2019 is het jaarthema van de VKB 'beleid voor gebouwen'. De VKB-lezing 2019 gaat over het kerkgebouw. We zijn opnieuw in gesprek met de landelijke kerk over de kerkgebouwen. Al met al was er ook behoefte om nog eens een stapje terug te doen. Wat is onze 'protestantse' visie nu eigenlijk anno 2019, waar het gaat om kerkelijke huisvesting?

We zijn aan de slag gegaan om vanuit onze achterban 'bouwstenen' op te diepen voor een mogelijk protestantse visie op het kerkgebouw anno 2019. We presenteren graag hierbij het resultaat. We hopen dat het vooral lokale kerkbeheerders inspireert om over de waarde van hun gebouwen na te denken en daarop hun beleid te baseren.

Jos Aarnoudse, *directeur VKB-bureau Dordrecht*

INLEIDING

Waarom gaan we opnieuw op zoek naar bouwstenen voor een protestantse visie op het kerkgebouw?

Je zag midden 20^e eeuw een opleving van het denken

daarover, toen na de oorlog beschadigde kerken hersteld en in nieuwe wijken en plaatsen nieuwe kerken gebouwd moesten worden.

Nu zijn we echter in een fase van een kleiner wordende kerk. Als je uitgaat van vol bezette zondagse erediensten zijn er strikt genomen minder kerkgebouwen nodig dan vroeger om alle kerkgaande gelovigen en gasten te herbergen. Alleen zou er dan wel door diezelfde kerkgaande gelovigen en gasten meer gereisd moeten worden.

Ondertussen hebben we de kerkgebouwen wel. Minder kerkgangers weerspiegelt kleiner wordende gemeentes, en meestal ook wel afname in financiële draagkracht en bestuurlijk vermogen. Wat gaan we met al onze kerkgebouwen doen, hoe gaan we met ze om? Zijn er meer mogelijkheden om ze te gebruiken dan alleen voor kerkelijke activiteiten? Puur zakelijk gezien is dat natuurlijk geen probleem. Maar wat maakt een kerkgebouw – al dan niet ook nog eens tot cultuurhistorisch monument verheven – misschien toch anders dan gewoon 'vastgoed'? Wat heeft een protestantse visie daarop mogelijk voor consequenties? Hoe gaan we met onze gebouwen om, monumentaal of niet, te herbestemmen of niet, af te stoten of niet, nevengebruik te introduceren en uit te breiden of niet?

De VKB is de vereniging van kerkrentmeesters in de Protestantse Kerk in Nederland. Kerkrentmeesters zijn onder andere belast met

gebouwenbeheer, geldwerving en financiën. Veelal zijn kerkrentmeesters praktische mensen, die praktische oplossingen zoeken voor gerezen uitdagingen. Tegelijk is er juist vanwege de betrokkenheid bij een gebouw of bij gebouwen vaak sprake van liefde voor zo'n gebouw. Maar er is ook liefde voor de kerk als gemeenschap. Immers, voor zover kerkrentmeesters ambtsdragers zijn, zijn zij ouderlingen, gericht op het welzijn van de gemeente waarbinnen zij dienstbaar zijn.

Soms is het goed om even een stapje terug te doen, als je staat voor het uitstippelen van praktisch beleid of voor het nemen van praktische beslissingen. Wat is nu eigenlijk onze visie op kerkgebouwen? Wat komt daar vanuit onze traditie nu bij kijken?

Dat wij insteken bij 'bouwstenen voor een protestantse visie', is niet omdat we geloven dat protestants iets exclusiefs is. Wij staan in de brede bedding van de christelijke traditie. Toch zijn er in de geschiedenis afslagen genomen en zijn er op kruispunten richtingen in geslagen, die hebben geleid tot eigen accenten.

Wat verstaan we onder 'protestants'? Van oorsprong is het een omvattende soortnaam, maar vanaf 2004 is het ook geworden tot onderdeel van een eigennaam, namelijk van de Protestantse Kerk in Nederland.

Protestants als soortnaam betekent: kerken stammend uit de beweging van de Reformatie. In de Nederlandse context bestond de hoofdstroom uit het 'gereformeerd protestantisme', dat wil zeggen: Calvin-georiënteerd. Breder gezien komen ook Luthers en Doopsgezind voort uit de Reformatie. Later ontstonden de diverse afgescheiden gereformeerde kerken, en kwamen er nieuwe pentecostale en evangelicale kerken. Ook zij zijn in brede zin te beschouwen als 'protestants'.

Protestants is in het Nederland van na 2004 echter ook meer en meer de eigennaam van de gefuseerde Protestantse Kerk in Nederland geworden. Het is het succes van die naamgeving, dat 'protestants' meer en meer met PKN wordt verbonden, maar meteen wekt

**Protestantse
Kerk**

het ook enige verwarring. Als het woord 'protestants' gebruikt wordt, gaat het soms om PKN, maar soms om de bredere stroming.

Wat meteen opvalt als je het kerkgebouw ter sprake brengt, is dat er geen eenduidige 'protestantse visie' bestaat. Het protestantisme als stroming is veelkleurig, en dat weerspiegelt zich in een brede kerk als de Protestantse Kerk. Ook in de publicaties die verschenen en verschijnen, zie je diversiteit. Toch zijn er wel elementen te noemen die steeds beeldbepalend terugkomen als het thema van het kerkgebouw en de uitdagingen die ermee samenhangen door protestanten worden overdacht. We brengen ze onder in tien sheets, tien dubbele pagina's.

VERENIGING VOOR

KERKRENTMEESTERLIJK

BEHEER IN DE PKN

1.. SACRALITEIT EN FUNCTIONALITEIT

Als je protestanten vraagt naar een eigen visie op het kerkgebouw, is het eerste wat opvalt: de aarzeling. Dat is protestants-breed, weliswaar met een verschillend soortelijk gewicht, maar bij ongeveer iedereen die wij spraken was het aanwezig. Bij kerk-zijn gaat het om ontmoeting van God met mensen en om ontmoetingen van mensen onderling op basis van het geloof. Dat kan 'in principe' overal. Daar is niet een apart gebouw of een aparte plek voor nodig. 'God woont niet in een gebouw door mensenhanden gemaakt'. 'Waar twee of drie in mijn naam bijeen zijn'. 'Zomaar een dak boven wat hoofden'. 'Wie wil aanbidden, laat die aanbidden in Geest en in waarheid'. Dat zijn motieven die dan klinken. Regelmatig wordt er verwezen naar de 'hagepreken'. Het huis van God is de kerk als gemeenschap, niet de kerk als gebouw. Waar die gemeente samenkomt maakt 'eigenlijk' niet uit.

Protestants is wars van op zichzelf staande heiligheid of een op zichzelf staand gewijd gebouw. Dat is de theorie, het 'principe', de 'theologische ratio', maar.... en dan komt er meestal een ander accent. Toevoegingen als 'eigenlijk' en 'in principe' waren niet van de lucht. Dus 'op zich' is er niet zoiets nodig als een specifiek kerkelijk (al dan niet protestants) onderkomen, maar tegelijk is haast niemand ongevoelig voor het eigene of iconische van een kerkgebouw dat als kerkgebouw ontworpen en in gebruik is. Zelfs de meest 'princiële' laagkerkelijke (informele) gesprekspartner ('elk willekeurig zaaltje maken we tot een kerk'), erkent dat hij als toerist wel degelijk gevoel heeft bij een historische kerk die als kerk gebouwd en ingericht is en vraagt zich vervolgens af, hoe dat dan zit bij hem zelf.

Er is een spanningsveld tussen: functionaliteit, symboliek, sacraliteit. Een 'principe' staat tegenover een emotie. Verstand en gevoel, theorie en praktijk lopen uiteen. Plekken blijken er in de praktijk wel toe te doen. Door de inrichting, maar ook door de geschiedenis en de verhalen die er aan een onderkomen verbonden zijn geraakt.

Centraal staat het spanningsveld *domus dei* (huis van God) en *domus ecclesiae* (huis van de gemeente). Natuurlijk is de ontmoeting altijd een gebeuren, waarop geen claim kan worden gelegd. Het kan niet gematerialiseerd worden in een gebouw. Aan

de andere kant: wanneer een gemeente (groot of klein) in een gebouw op welke manier dan ook regelmatig de ervaring opdoet van ware ontmoetingen dan wordt zo'n plek vanzelf tot meer dan 'alleen maar' een dak boven wat hoofden.

Drie-ene theologie voor het gebouw: schepping (vieren van verbinding) – incarnatie (vieren van verlossing) – charismatisch (vieren van vernieuwing). We hebben alle drie nodig zonder te fixeren op een eenzijdigheid.

2.. WOORD EN SACRAMENT

De basis is dat de gemeente 'vergaderd wordt rond Woord en sacramenten'. Dat wil zeggen: een groep christenen verstaat zich als *ekklesia*. Letterlijk: als bijeen geroepen uit de wijdere omgeving. En wel als 'gemeente van de Heer'. Het woord 'kerk' is een verbastering van het Grieks '*kuriakè*', hetgeen betekent: 'dat wat van de Heer – *kurios* – is'. Je ziet de Europese woorden voor kerk uit beide Griekse woorden voortkomen: *église, iglesia* aan de ene kant, *church, kerk, Kirche* aan de andere kant.

Die 'gemeente des Heren' komt samen rond Woord en sacramenten. Dus wat zijn de basiselementen van een kerk-onderkomen volgens heel wat respondenten? Dat zijn: ergens een open bijbel, een spreekgestoelte, een doopvont, en een avondmaalstafel, of in ieder geval de mogelijkheid die aan te brengen of op te stellen, als ze niet permanent aanwezig zijn.

Als typisch protestants wordt gezien de grote nadruk op de woordverkondiging, de uitleg van de Schriften. Maar ook de beperking van de sacramenten tot die van de Heilige Doop en het Heilig Avondmaal, en dat deze dan bediend of gevierd worden 'in het midden van de gemeente' met een grote zorgvuldigheid en met aandacht.

Dit heeft consequenties voor de inrichting en het gebruik van een 'protestantse kerk'. Of het nu gaat om een gebouw dat als 'protestantse' kerk is ontworpen, of niet (bijvoorbeeld een middeleeuwse kerk, of een theaterzaal of school aula – het andere uiterste), of dat er sprake is van meervoudig gebruik van het (monumentale) kerkgebouw: er zal de gelegenheid moeten zijn om goed en met aandacht te kunnen luisteren naar voorlezing van de Heilige Schrift, naar verkondiging en uitleg. En er zullen mogelijkheden moeten zijn om te kunnen dopen (doopvont, doopbassin) en samen de Maaltijd van de Heer te kunnen houden. En dat alles op een manier die bij die of deze gemeente past.

De praktijk van verkondiging, doop en avondmaal kent in essentie een constante, maar kan zich in de loop van de tijd binnen een gemeente ontwikkelen. Het aantal mensen dat diensten bezoekt, groeit of slinkt. Gebruik van audiovisuele middelen ter ondersteuning van de preek kan aan de orde zijn. De wijze van

avondmaal vieren kan veranderen. Doopbedieningen verlopen anders dan vroeger. Maar in andere gemeenten wil men het juist houden zoals het altijd was. Hoe dan ook: bediening van het Woord, de Doop en het Avondmaal zijn wezenlijke elementen, evenals muziek, gemeentezang en devotie (zie bouwsteen 7). Zij dienen adequaat gefaciliteerd te kunnen worden binnen het gebouw waarin men samenkomt.

3.. SOBERHEID EN TRANSCENDENTIE

Wanneer je protestanten vraagt naar het eigene van hun kerken, zullen velen ook beginnen over 'soberheid'. Als de kerk 'eigenlijk' maar een 'noodgetimmerte' is, een tijdelijk onderkomen, dan is overdreven opsmuk niet op zijn plaats. Als het zwaartepunt ligt bij de woordverkondiging en de uitleg van de Schriften, wat zullen we dan ons gebouw opsieren met afbeeldingen en beelden? Evenals eerder de 'hagepreken' komt dan de 'beeldenstorm' naar voren. De middeleeuwse kerken werden gestript. Nieuwe kerken werden eenvoudiger en functioneler gebouwd. Ondertussen is er ook wel sprake van herwaardering van beeldcultuur en het aanwezige roerende erfgoed in de kerk. Je proeft ook wel enige plaatsvervangende schaamte voor het stuk maken en verwijderen van veel waardevols toen.

Maar 'protestants' staat toch voor een zekere mate van soberheid en zuiverheid. Geen afleiding, maar concentratie op Woord en sacrament, op gemeentezang en op de devotie van het gemeenschappelijke gebed. Het gaat om een tamelijk lege kerk, die in een spel van licht en ruimte, aandacht, verstillig en lofprijzing oproept en die tegelijk een combinatie van gezonde nederigheid en eenvoud paart aan gevoel voor transcendentie ('eeuwigheid') en eerbied.

Ondertussen is men wel gevoelig voor kwaliteit. Het kan niet zo zijn dat wij in 'paleizen' wonen en er ondertussen geen fatsoenlijk onderkomen is voor de dienst aan God. Ook zaken als kerkmuziek en akoestiek vragen om kwaliteit. Er wordt in de gesprekken nogal eens verwezen naar de motivatie van koning David voor de bouw van een tempel in Jeruzalem.

Het gaat niet zomaar om 'neutrale' plaatsen. Als we dan toch een eigen plek hebben voor dit specifieke religieuze gebruik (christelijke samenkomst, eredienst, liturgie, leerhuis, ontmoeting, gemeenschap), dan mag het beslist niet armoedig zijn. Althans niet armoediger dan wij zelf huizen. De vraag is alleen of wij 'het rijke' van vroeger op dezelfde manier kunnen voortzetten. Het in redelijke conditie houden van de eens bedachte concepten en gerealiseerde gebouwen vergt soms een enorme inzet, zeker als ze voor onze actieve gemeenschap (veel) te groot zijn geworden. Dan hebben wij

de hulp van anderen nodig. En tegelijk snappen we dat 'die anderen' dan ook betrokken moeten worden bij gebruik en beleving.

Interessant is de radicale inbreng van charismatische christenen op dit gebied. Radicaal sober, zou je kunnen zeggen. ('doe ons maar een bijbel, een beamer en een stopcontact voor de gitaarversterker; voor ons is de kerk de gemeenschap en niet het gebouw'). Als je vraagt: maar als je God nu op dezelfde manier zou kunnen en mogen bezingen in de Grote Kerk van Dordt óf in een industrieloofs op bedrijventerrein Kil III, waar kies je dan voor? Dan zegt de meerderheid: in de kerk natuurlijk.

4.. PRESENTIE EN GETUIGENIS

Protestanten van de Protestantse Kerk in Nederland hebben een geschiedenis waarin de kerk nadrukkelijk in verbondenheid met de samenleving werd gezien. Hervormden, Gereformeerden en Lutheranen kenden hun eigen accenten, benadering en tradities daarin.

Ondertussen leidt het besef dat christenen in Europa en in Nederland in ras tempo tot een (kleine) minderheid worden, tot verliesverwerking (het is nooit zo leuk om wegens krimp te moeten reorganiseren), tot noodzakelijke bescheidenheid, maar ook tot herbronning (*'Back to basics'*) en tot een nieuw soort onbevangenheid.

Protestanten zien de kerk als 'lichaam van Christus', dat wil zeggen als een zichtbaarwording van Gods bemoediging met de wereld. De kerk heeft een missie, omdat God een missie heeft. De missie van de kerk is het vertolken en voorleven van Gods liefde en barmhartigheid en van Gods hartstocht voor gerechtigheid. Dat zijn de blijvend gevonden 'parels' die zij willen delen met anderen. Maar die ook soms kunnen schuren met een wereld van zelfzucht en onrecht, vervreemding en eenzaamheid.

De gemeente is als een 'stad op een berg': een actieve en zichtbare kerk in de samenleving. Op welke manier kunnen we in eigen land een missionaire kerk zijn, in nieuwe, verregaand geseculariseerde verhoudingen? Gaat het dan enkel om het ontwikkelen van nieuwe activiteiten, kleinschalig en grootschalig? Of kunnen daarin de markante gebouwen die we nu eenmaal hebben ook op een nieuwe manier een rol spelen? In de dorpskerkenbeweging of bij 'iconische stadskerken', maar ook bij reflectie op 'gewone' wijkkerken, zien we een herwaardering van de missionaire en diaconale potentie van herkenbare, toegankelijke gebouwen op markante plaatsen. Dat pleit ervoor om niet te snel een gebouw als (financiële) 'molensteen' te zien, te sluiten of af te stoten. Bezie het vanuit mogelijkheden, juist in een missionair en diaconaal perspectief. Natuurlijk moet er dan 'omgedacht' worden. Het gaat niet alleen om huisvesting van kerkelijke activiteiten. Het gebouw zelf kan worden tot een *statement*. Het vraagt een nieuwe afstemming van functies en gebruik, maar wel degelijk als 'kerk', waar tot in lengte van jaren – hoe klein en monastiek ook – dan ook religieus gebruik kan worden

voortgezet. Dat is voor het gebouw meestal het beste en voor de kerk waarschijnlijk ook.

Pro-testari (waar 'protestants' van is afgeleid) is publiekelijk getuigenis afleggen. Een gebouw is een zichtbare gestalte van de kerk, mits er dan ook wat van dat gebouw uitgaat. Creëer niet het zoveelste 'religiemuseum'. Koester een kerkgebouw als tegendraads teken. Het 'rendement' is, dat het gebouw er in een redelijke conditie is en gebruikt kan worden voor waardevolle evenementen. Niet slechts functioneel en economisch rendabel, maar als teken van openheid en andersheid, van gastvrijheid en geborgenheid. Hier is ieder welkom. Hier word je niet afgerekend op prestaties of mislukkingen. Hier vind je genade die aan alles van het leven vooraf gaat.

5.. VOORTZETTEN EN INPASSEN

Protestanten uit de *mainstream* traditie van de Protestantse Kerk vinden hun specifieke oorsprong in een vernieuwingsbeweging van de kerk, die inmiddels 500 jaar terug gaat. Maar zij hebben altijd oog gehad voor continuïteit. Het idee was een *ecclesia reformata*, weliswaar her-vormd, maar in continuïteit. Het bleef gaan om de kerk van Christus, zoals die teruggaat op de kerk van het begin. Zij begonnen niet een nieuwe kerk, maar probeerden de kerk te her-vormen. Dat betekent dat ondanks de kritiek op wat naar het oordeel van reformatoren scheef was gegroeid, er ook besef was van ononderbroken voortzetting.

Dat wil zeggen, dat bijvoorbeeld de plaatsen van eredienst veelal in ere bleven. In het eigen besef is het niet zo, dat een nieuwe kerkorganisatie de gebouwen van een oude kerkorganisatie overnam, maar dat men niets anders deed dan de kerk voortzetten op de plek waar die altijd al was.

Ook al werden er nieuwe accenten gezet in de aard van de eredienst (grote nadruk op woordverkondiging, onderwijzing van de gemeente, participatie van de gemeente in gemeentezang, een zekere de-mystificatie van de sacramenten), de kerk werd voortgezet in de gebouwen die daarvoor waren gebouwd. Daar waar later – door stadsuitbreidingen – nieuwe kerken werden opgetrokken, kregen ze onmiskenbaar een enigszins ander karakter. Maar ook daarin zien we eerder continuïteit dan een enorme breuk.

Waar het om gaat, is dat in het DNA van de Protestantse Kerk zit dat er altijd is gewerkt vanuit het besef van een erfenis. Dat geldt inhoudelijk. Het is niet zo dat de traditie van de kerk bestaat uit het Nieuwe Testament, dan 1400 jaar niks en vervolgens de Reformatie. Maar dat geldt ook voor zaken als de gebouwen, het kerkbeheer en de kerkmuziek. Men wees af (zie het strippen van de gebouwen bij bouwsteen 3), maar men bouwde tegelijk voort en paste het bestaande in in de vernieuwde kerkpraktijk die ontstond.

Aan elke kerkplaats gaan de verhalen en de ervaringen kleven van de gemeenschap die hem bouwt en gebruikt. Er is een geschiedenis die door de duurzaamheid van een gebouw wordt uitgedrukt. Dat hebben Nederlandse protestanten altijd gekoesterd, ook al wisten zij maar al te goed, dat het hem niet in hun gebouwen zat (zie

bouwsteen 1). Toch hebben zij op veel manieren hun best gedaan om de aloude plaatsen van eredienst in stand te houden. Dat hoort wel degelijk – vinden zij zelf - een beetje bij hun identiteit, hoezeer ze ook weten, dat het niet wezenlijk is.

Het is dan ook niet vreemd dat het juist de Protestantse Kerk in Nederland is die zoveel monumentale kerkgebouwen kent. Die geschiedenis is niet uit te vlakken, sterker, het behoort tot de eigenheid van deze protestantse traditie om met de gegeven erfenis creatief verder te werken. Hoe mooi zou het zijn als dat ook in de 21^e eeuw voortgezet kon worden. Daarmee komen we vanzelf bij het volgende punt.

6.. AANPASSEN EN VERNIEUWEN

De keerzijde van het vorige punt is: weliswaar het gegevene onder verandering aanvaarden, maar dan toch om er verder mee te kunnen gaan. De *ecclesia reformata* is met haar 'reformatie' niet af. Het is ook altijd *ecclesia semper reformanda*¹. Dat principe wordt ook in die delen van de kerk die erg gesteld zijn op traditie en continuïteit onderschreven. Dan gaat het niet om 'veranderen om te veranderen', maar om steeds weer stil staan bij de vraag of en hoe in nieuwe omstandigheden de basismissie van de kerk (getuigenis en dienst) recht gedaan kan worden, met de middelen die ons ter beschikking staan. Dus ook onze gebouwen en de inrichting ervan.

Protestanten komen voort uit een vernieuwingsbeweging van de kerk, weliswaar om die weer dichterbij de basismissie van de kerk te brengen, maar er is openheid voor de beweeglijkheid van de Geest. Jezus gaf niet voor niks het advies - toen resultaat uitbleef bij de gebruikelijke methoden - om het net eens aan de andere zijde uit te werpen. Hij zei niet dat ze per se compleet andere boten moesten laten bouwen. Tegelijk vroeg het misschien wel aanpassing en een nieuwe aanpak.

Als wij vandaag zoeken naar nieuwe initiatieven, pionieren, met nieuwe methoden, op nieuwe plekken of vanuit bestaande gemeenten, of als wij vandaag nieuwe technische mogelijkheden hebben om bestaande activiteiten beter mee vorm te geven, of om in ieder geval bij bepaalde groepen meer openheid en interesse te kunnen wekken voor het Evangelie, hoe passen we die dan in in onze 'bestaande bootjes'. Of omgekeerd: hoe kunnen we dat wat we hebben optimaal inzetten in het '*semper reformanda*'?

Dat vraagt flexibiliteit bij de beheerders en belanghebbenden van wat er is, maar ook flexibiliteit en creativiteit van bestaande en potentiële gebruikers. Niet als eerste reflex: "die activiteit is ongeschikt voor ons gebouw, want... ". En niet als eerste reflex: "dat gebouw is ongeschikt voor onze activiteit, want...".

Wat wij opdeden bij onze respondenten was weliswaar een zekere tweedeling van hen die hechten aan continuïteit en de waarde van de aloude plekken van eredienst, en van hen die vooral activiteiten,

¹ 'de kerk moet steeds weer ge-re-formeerd worden'

mensen en gemeenschapsvorming belangrijker vinden dan 'stenen'. Maar bij enig doorpraten bleek dat meestentijds genuanceerder te liggen. Niemand ziet een bestaande kerk met een geschiedenis als 'alleen maar een stapel stenen'. En iedereen snapt dat het zoveelste perfect geconserveerd kerkgebouw, geheel cultuurhistorisch verantwoord, waar niks in kan en waar niks in gebeurt en dat niet in een openluchtmuseum staat, zodat in ieder geval historisch geïnteresseerde toeristen er nog iets aan hebben, zonde van het geld is.

7.. PARTICIPATIE VAN DE GEMEENTE

Een belangrijk gezichtspunt voor protestanten is: 'de kerk zijn wij zelf'. De kerk is de 'vergaderde gemeenschap'. De kerk bestaat niet uit de geestelijkheid waarbij 'het volk' deelneemt aan hetgeen de geestelijkheid voltrekt of waarbij het toeschouwer is bij wat zich ergens in die kerk afspeelt. De gemeente zelf is 'het lichaam van Christus'. Protestants is altijd gemeenteparticipatie. Liturgie vieren doet de gemeente. Erediensten zijn publiek toegankelijk. Dus naast gelovigen zijn er ook gasten. Naast leden zijn er ook belangstellenden. Maar de kerk wordt gedragen door de leden. Het ambt heeft een speciale functie en een bijzondere plek in het geheel, maar het gaat om de gemeenschap der heiligen en om het ambt van alle gelovigen.

De protestantse gemeente-participatie komt in het bijzonder tot uitdrukking in gemeentezang. Muziek is in elke religieuze beleving van groot belang. Zeker ook in de kerk. In de protestantse traditie wordt de gehele gemeente daarin meegenomen. Er kan wel ondersteuning zijn door een cantorij of er kan een aanvullende rol zijn weggelegd voor een koor, maar gezamenlijk muziek maken tot eer van God, hoort bij een protestantse eredienst, op welke manier dan ook. Van oudsher is het zingen van strofische liederen vanuit een zangbundel of psalmenboek, begeleid door het kerkorgel, het bekendst. Maar er ontstaan ook nieuwe praktijken, met andere instrumenten, andere manieren van zingen en andere hulpmiddelen (projectie van muziek en liedteksten bijvoorbeeld). Hoe dan ook: zang door de gemeente wordt gezien als een eigen protestants kenmerk, dat consequenties heeft voor de zorg voor een gebouw (zoals de akoestiek) en bijvoorbeeld een orgel, of mogelijk andere faciliteiten.

Daarnaast is het ook nogal protestants om de gemeente en haar jeugd te willen onderwijzen. Het gaat om catechese, leerdiensten en leerhuizen bijvoorbeeld. Ook onderling gesprek, ontmoeting en pastoraat behoren tot de kernactiviteiten van veel protestantse gemeenschappen. Je kunt dit allemaal zien als activiteiten van de gemeente zelf, die ondersteund wordt door ambtsdragers van wie de predikanten eruit springen als de ambtsdragers die betaald krijgen. Naast ambtsdragers kunnen er ook kerkelijke medewerkers en kerkelijke werkers in dienst zijn van een gemeente. Maar al deze

activiteiten hebben consequenties voor een visie op 'het ideale kerkgebouw'. Zijn er nevenruimten naast de ruimte voor de eredienst? Is er plaats voor ontmoeting voor of na de erediensten? Kan er gewerkt worden met groepen? Is het mogelijk met grotere groepen samen te eten? Kunnen er met audiovisuele middelen presentaties worden gegeven? Kortom: een kerkzaal met een preekstoel en een orgel, met een enkele consistorie, één kraan en één toilet is niet het ideale protestantse kerkgebouw. Er zijn meer functies in een gebouw van node dan alleen voor viering of eredienst.

8.. PLAATSELIJK EIGENAARSCHAP

Natuurlijk beseft elke protestant dat elke gemeenschap die plaatselijk vorm geeft aan kerk-zijn en daartoe ook een gebouw gebruikt, zich 'eigenaar' voelt van dat gebouw.

Toch is – met name bij het kader – in de protestantse traditie het besef sterk dat 'hun' kerk vooral niet-hiërarchisch is georganiseerd. Geen plaatselijke kerk heerse over een andere plaatselijke kerk, geen ambt heerse over een ander ambt. De Protestantse Kerk is een presbyteriaal-synodale kerk. Dat wil zeggen: meerdere vergaderingen (classis, synode) zijn niet 'meerder' omdat ze 'hoger' zijn, maar omdat ze samen staan voor meerdere plaatselijke gemeenten. Het is wel samen één kerk, die ook weer zich onderdeel weet van de wereldwijde kerk en die zich nationaal en internationaal verbonden weet met andere kerkgenootschappen in dezelfde traditie of in oecumenisch verband, maar dat neemt niet weg dat plaatselijke gemeenten hun eigen zaken 'runnen' (bestuurlijk en financieel).

De relatieve autonomie van de plaatselijke gemeente wordt ervaren als protestantse eigenheid. Het is geen absolute autonomie. De meeste protestanten binnen de Protestantse Kerk bezien hun eigen gemeente niet op een independentistische manier (feitelijk alleen staand, in mogelijk een vrije associatie met andere plaatselijke gemeenten), maar het centrale apparaat van de kerk moet vooral ook weer niet centralistisch of dirigistisch worden.

Protestants - in Nederland althans - betekent plaatselijk eigenaarschap, ook in formele zin. Dit heeft een sterke kant en een zwakke kant. De sterkte is: betrokkenheid, grote inzet en *local pride*. Het is 'onze' kerk. De zwakte kan precies datzelfde 'onze' kerk zijn. Wanneer de dingen anders gaan dan bepaalde groepen wensen of wanneer de dragende gemeenschap krimpt en inboet aan kwantiteit of kwaliteit, kunnen gevoeligheid voor conflict, afnemende bestuurskracht en een verminderend financieel draagvlak het gevolg zijn.

Wat betekent dit voor een protestantse visie op het kerkgebouw? Het betekent dat kerkgebouwen primair worden gezien als een zaak van plaatselijke kerkenraden en plaatselijke colleges van

kerkrentmeesters, en pas in tweede instantie als een zaak van de classis (de regionale laag) of de landelijke kerkorganisatie.

Het betekent meteen, dat er ook moeilijk sprake kan zijn van een centraal vast te stellen beleid ten aanzien van kerkgebouwen. Het gaat steeds om maatwerk in benadering, afgestemd op de lokale mogelijkheden en onmogelijkheden. Overal is het net weer anders, terwijl de onderliggende processen ook weer veel op elkaar lijken.

Van centrale en bovenplaatselijke (kerkelijke) organisaties wordt vooral signalering en ondersteuning verwacht voor de eigen opgave van goed beheer. Deskundigheidsbevordering, vraagbaak, verwijzing naar betrouwbare begeleiding, visie-ontwikkeling, zodat men met de opgedane inzichten in de eigen plaatselijke situatie tijdig beleid kan maken, of bij ontstane knelpunten kan komen tot verstandige oplossingen. Dat zijn de dingen die we horen als het gaat om een gezonde relatie decentraal – centraal.

Daarnaast wordt het bundelen van gemeenschappelijke ervaringen ten behoeve van 'belangenbehartiging' op het gebied van (monumentale) kerkgebouwen op prijs gesteld, mits deze herkend kan worden als effectief en dienstig voor de plaatselijke situaties.

9.. VERANTWOORDELIJKHEID EN RENTMEESTERSCHAP

Toen er bij de kerkfusie waaruit de Protestantse Kerk in Nederland ontstond, gezocht moest worden naar een goed woord voor de ambtsdragers en functionarissen die het kerkbeheer zouden gaan behartigen, werd er gekozen voor de term 'kerk-rentmeester'. "Jullie zijn rentmeesters over de velerlei genade van God", kan een apostel schrijven aan gemeenteleden (1 Petrus 4:10). Het christelijke leven wordt gekenmerkt door het beheren (rentmeesterschap) van wat aan gegeven goed is toevertrouwd, en wel op zo'n manier (1) dat het voorziet in eigen levensonderhoud en van degenen die van jou afhankelijk zijn, (2) dat het strekt tot welzijn van de naaste omgeving en het groter geheel van kerk en samenleving en (3) dat het - in dat alles - gedaan wordt tot eer van God.

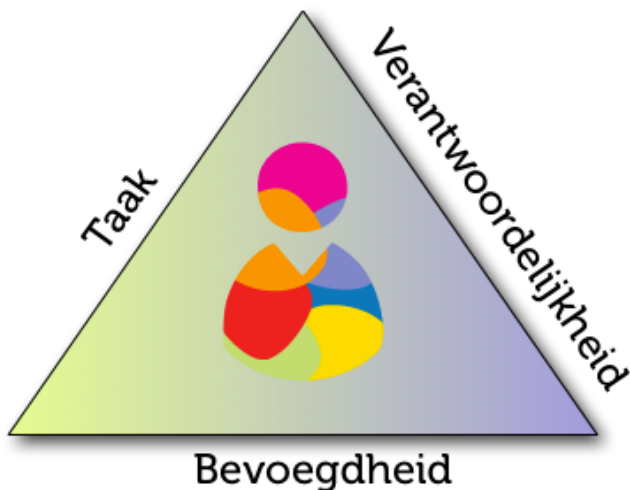
Rentmeesterschap en verantwoordelijkheid zijn christelijke deugden die over het algemeen door protestanten serieus worden genomen in een persoonlijke zin. Een protestant weet zich persoonlijk verantwoordelijk voor God. Ook voor zijn of haar inzet ten bate van de kerk. Dat kerkbeheer in het perspectief van 'rentmeesterschap' is gesteld, weerspiegelt dat. De mensen die het ter hand nemen, voelen dat ook zo. Natuurlijk moet het bij je passen ('wees actief naar de genadegave die je geschonken is, de één dit, de ander dat'), maar het wordt wel degelijk gezien als een roeping. Het is niet zomaar een leuke hobby, of een tijdverdrijf, maar het wordt serieus opgevat als een taak die verplichtend is, die zorgvuldigheid vraagt, en integriteit.

Het jou toevertrouwde, ook het kerkgebouw, is niet zomaar iets, en ook kun je er niet zomaar naar eigen believen mee omgaan. Het is van de gemeenschap, de kerkelijke gemeente, maar ook van de ruimere omgeving, stad, wijk of dorp, als het daar een vaste waarde is geworden, als markant gebouw, of als plaats waar waardevolle en gedenkwaardige gebeurtenissen plaatsvonden en plaatsvinden (zoals uitvaarten, trouwdiensten, de jaarlijkse lintjesregen misschien, of een jaarlijkse herdenkingsbijeenkomst op 4 mei, zang- en muziekavonden, presentaties of debatbijeenkomsten, tentoonstellingen, etcetera).

Dat betekent dat protestantse kerkbeheerders, als je ernaar vraagt en erover doorpraat, zich terdege bewust zijn van het feit, dat ze respectvol met de door hen te beheren gebouwen hebben om te

gaan, ook als er sprake is van afnemend primair gebruik en van afnemende financiële middelen vanuit eigen gelederen.

Zeker, een kerkgebouw is in zichzelf niet heilig, dus er kan in principe veel als het gaat om herbestemming of nevengebruik. Maar elk kerkgebouw is een samenballing van betekenis, geschiedenis, verhalen en emoties. Dat verdient – hoe dan ook – een respectvolle en zorgvuldige behandeling. Dat geldt niet alleen voor het gebouw dat voor kerkelijke doeleinden in gebruik blijft, maar ook voor het gebouw, dat uiteindelijk wordt afgestoten. Zo'n gebouw degradeert door dat besluit niet alsnog tot 'slechts een stapel stenen' of tot 'een neutraal object met een bepaalde financiële waarde'. Ook bij vragen rond herbestemming van gebouw of grond en bij plannen tot sluiting en afstoting, wordt het door velen wel degelijk als van belang gezien zo mogelijk recht te doen aan de bijzondere geschiedenis die het betreffende gebouw vertegenwoordigt.

10.. BETROKKENHEID OP BUITEN

Wie met protestanten in gesprek gaat over hun visie op hun kerkgebouw ontdekt al snel dat ze het kerkgebouw een rol toedichten in een breder verband dan alleen hun eigen kerkelijke gemeente. Dat geldt met name bij de meer monumentale kerkgebouwen, maar daarbij niet alleen.

Dit weerspiegelt een levend besef, dat kerk-zijn zich niet alleen afspeelt op zondag. Protestanten beleven hun 'roeping' in relatie tot het 'gewone', alledaagse leven. Protestants is oog hebben voor het leven in de wereld (geen isolationisme). Er is sprake van een missionaire en diaconale *drive*.

Zij beseffen dat beeldbepalende gebouwen met een lange geschiedenis niet alleen meerwaarde hebben voor de eigen kerkgemeente, maar ook voor de samenleving daaromheen. Zeker als die kerken stammen uit een tijd dat kerk en samenleving meer met elkaar samenvielen. Daar is dan ook het besef dat heel wat van die prachtige kerken niet alleen tot eer van God, maar ook tot eer van stad, land of gegoede families werden gebouwd. Het neemt niet weg dat het resultaat een erfenis vormt die mede ten goede dient te komen aan de bredere samenleving dan de kerkelijke gemeente alleen.

Ook bezinning op de functie van niet-monumentale kerken in wijken levert op dat er nieuwe verbindingen worden gelegd met missionaire en diaconale motieven. Op welke manier kunnen we juist het missionaire en diaconale potentieel van aansprekende of centraal liggende gebouwen benutten? Als we dat weten te doen, verbinden we immers de primaire missie van de kerk met onze geschiedenis als Protestantse Kerk in Nederland, waar de beschikbaarheid van die aloude gebouwen een onderdeel van uitmaakt.

Dat pleit ervoor om zoveel en zolang mogelijk de bestaande, als kerk gebouwde, gebouwen open te houden en beschikbaar te stellen, naast het eigen 'religieuze gebruik' voor allerlei waardevolle, 'kerkwaardige' activiteiten. Elke plaatselijke gemeente moet er dan over nadenken wat zij vanuit haar eigen profiel verstaat onder 'kerkwaardig'. Het gaat er dan niet slechts om gebouw en nevenruimten te verhuren vanwege de financiële inkomsten. Het is van belang om-te-denken naar maatschappelijk betrokken kerk-zijn,

en er dus ook een verhaal bij te vertellen. Waarom organiseren we nieuwe dingen en halen we van alles ons gebouw binnen, en kunnen we daar ook als kerk – vanuit onze primaire boodschap - iets inhoudelijks aan toevoegen?

En natuurlijk: aan nevengebruikers vragen we dan om een reële financiële bijdrage om onze gebouwen in stand te kunnen houden. Toch is dat anders dan commerciële verhuur, hoezeer zakelijke tarieven best een rol kunnen spelen als referentiepunt, afhankelijk van de partij die gebruik wil maken van de faciliteiten. Een genabuurde migrantenkerk die huisvesting zoekt is dan misschien toch iets anders dan een beurs van lokale uitvaartondernemers.

In het aanbod en in de exploitatie van een kerk, in een actieve positionering van gebouwen in de omgeving, ook als ze zondags minder worden bezocht of niet meer wekelijks worden gebruikt, zal echter altijd iets van gastvrijheid, een vorm van belangenloosheid, een sfeer van op adem komen een rol dienen te spelen. In die zin is elk kerkgebouw - in ieder geval in de huidige tijd - een zeker teken van *counterculture*. De ruimte zelf spreekt immers (meer of minder, maar hoe ook ingericht, de ervaring leert dat het overal aanwezig is) van bezinning, onthaasting, ont-moeting, transcendentie en er mogen zijn – los van prestatie of status, los van winnen of verliezen.

KERKEN EN WERELD

UITLEIDING

Uit de inventarisatie komt een aantal 'protestantse' bouwstenen op die direct met waardering, inrichting en functie van een kerkgebouw samenhangen (niet heilig, maar wel bijzonder; woord en sacrament; een zekere soberheid en eenvoud; participatie van de gemeente). Er komt ook een aantal bouwstenen op die als protestants worden ervaren, die indirect consequenties hebben voor het omgaan met gebouwen (staan in een traditie van voortzetten én vernieuwen; niet-hiërarchische kerkstructuur; lokaal eigenaarschap; relatie kerk en samenleving; missionaire en diaconale gedrevenheid).

Samenvattend zien we vooral drie spanningsvelden me elk twee polen, waarin protestanten zich bewegen en zich in meer of mindere mate voelen aangetrokken tot één van de polen, zonder de ander pool te ontkennen.

RESPECT EN RUIMTE

Er heerst onder protestanten een zeker gevoeld respect voor de schoonheid en zeggingskracht van sacraal of authentiek vormgegeven kerken, zonder dat dit wordt verabsoluteerd. Integendeel, het besef dat het eigenlijke zit in wat er al dan niet gebeurt, en dat dit ook kan onder een brug of in een park, is ook altijd aanwezig. Dus er is ook ruimte en die moet er ook zijn om pragmatisch (ook met monumentale) huisvesting om te kunnen gaan.

TRADITIE EN TOEKOMST

In het DNA van de Protestantse Kerk zit de zorg voor de plaatsen van eredienst 'waar het altijd was'. Tegelijk is het een kerk die toekomstgericht in beweging is. Wat kunnen we met onze erfenis voor ons kerk-zijn van morgen? Welke kansen hebben we voor ons kerk-zijn van morgen op basis van onze erfenis?

CENTRAAL EN DECENTRAAL

Protestanten zijn doordrongen van hun niet-hiërarchische kerkmodel. Als er iets met 'hun' kerkgebouw moet, is het eerste perspectief het lokale eigenaarschap. Tegelijk verwachten ze van een centrale (kerkelijke) organisatie ondersteuning bij hun opgaven in de eigen situatie.

BEZINNINGSVRAGEN VOOR LOKALE KERKRENTMEESTERS

- 1.. Hoe wordt er in uw college, kerkenraad en gemeente tegen zondagse eredienst, liturgie, samenkomst aangekeken? Is er sprake van stabiliteit of ontwikkeling? Welke noties rond bijvoorbeeld gemeente-opbouw zijn nog meer van belang voor een eigen gezamenlijke visie op gebruik en (door)ontwikkeling van uw kerkgebouw(en)?
- 2.. Heeft u een goede inventarisatie van wat uw kerkgebouw(en) aan waardevolle elementen te bieden heeft/hebben, en wel vanuit verschillend perspectief? Denk aan: architectuur, kunst, ligging, (roerend) erfgoed, orgel(s), beleving, comfort, functionaliteit, sfeer.
- 3.. Heeft u een meerjarenbeleidsvisie op uw kerk-zijn en op de rol van uw gebouw(en) daarin? Het is van belang er eerder over na te denken dan wanneer de noodzaak tot afstoting zich aandient.
- 4.. Heeft u wel eens in breder perspectief naar de positie van kerkgebouwen in uw omgeving gekeken? Samen met andere kerken ter plaatse of in de buurt, met het gemeentebestuur, in relatie tot de positie van migrantenkerken? Burgerlijke gemeentes worden gestimuleerd om kerkenvisies op te stellen. Bent u er klaar voor om goed beslagen ten ijs te komen? Wacht u af, of neemt u zelf initiatief?
- 5.. Hebt u een visie op de mogelijkheden tot maatschappelijke inzet van uw gebouw(en)? Niet slechts voor de centjes, maar ook vanuit christelijke dienstbaarheid?
- 6.. Hebt u samen met uw kerkenraad een visie ontwikkeld op de missionaire en diaconale mogelijkheden van uw kerkgebouw(en)?
- 7.. Hoe wordt er in uw college, kerkenraad en gemeente aangekeken tegen 'kerkwaardig' nevengebruik van uw gebouw(en)?
- 8.. Wat is uw visie op respectvol herbestemmen, wanneer afstoting onontkoombaar blijkt te zijn?

ENIGE LITERATUUR

Barnard, Marcel & Paul Post (red.). 2001. *Ritueel bestek. Antropologische kernwoorden van de liturgie*. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema.

Beyer, Marc de, Albert Reinstra & Pia Verhoeven. 2016. *Kerkinterieurs in Nederland*. Zwolle: WBooks.

Bisseling, Harry, Henk de Roest & Peet Valstar (red.). 2011. *Meer dan hout en steen. Handboek voor sluiting en herbestemming van kerkgebouwen*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum.

Doevendans, Kees & Gertjan van der Harst (red.). 2004. *Het kerkgebouw in het postindustriële landschap*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum.

Kroesen, Justin E.A (e.a.) (red.). 2002. *Religieuze ruimte. Kerkbouw, kerkinrichting en religieuze kunst. Feestbundel voor Regnerus Steensma bij zijn vijftenzestigste verjaardag*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum.

Protestantse Kerk in Nederland. 2009. *Een protestantse visie op het kerkgebouw. Met een praktisch-theologisch oogmerk*. Utrecht: PKN.

Stassen, Petra (red.). 2017. *Levende stenen. Een theologie van kerkelijk vastgoed*. Berne: Berne Media.

Steensma, Regnerus. 2013. *Protestantse kerken, hun pracht en kracht (bezorgd en ingeleid door Justin E.A. Kroesen)*. Gorredijk: Bornmeer.

Velden, M.J.G van der, W.P van der Aa & H.J. de Bie jr. 2000. *Als wij samenkomen. Liturgie in de gereformeerde traditie*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum.

Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer. 2008. *Passie voor kerken. Documentatie voor kerkgebouwen*. Dordrecht: VKB.

Verkaaik, Oskar (e.a.). 2017. *Gods huis in de steigers. Religieuze gebouwen in ontwikkeling*. Amsterdam: AUP.

BIJLAGE

Bouwstenen voor een protestantse visie op het kerkgebouw anno 2019 - Startnotitie

"Wat is volgens jou een protestantse visie op het kerkgebouw?"

"Joh, daar heb ik geen verstand van, bestaat die dan?"

"Maakt het dan niet uit waar je kerk houdt volgens jou?"

"Eigenlijk niet toch, als je elkaar maar ontmoet, en als de wezenlijke dingen maar worden gedaan en goed gedaan, bijbel lezen, preken, bidden, zingen, avondmaal vieren, dopen, noem maar op."

"Maakt het dan niet uit voor jou of dat gebeurt in een schoolaula of in een kerkgebouw dat daarvoor gemaakt is?"

"In een kerkgebouw is het wel echter, zeker als het ook een echte kerk is, dus dat heb ik wel liever. Maar eigenlijk zou het niet moeten uitmaken, toch?"

"Is dat misschien een protestantse visie op het kerkgebouw? Voor je gevoel maakt het wel degelijk uit, maar – als je erover nadenkt, zeg je: het zou eigenlijk niet moeten uitmaken, maar dan twijfel je weer, want je zegt erachter: toch? En dan eindig je met een vraagteken."

Typisch fragment. Het kerkgebouw doet ertoe, is belangrijk, zeker als het 'een echte kerk' is, maar het kerkgebouw is ook weer niet heilig en wezenlijk. Het zou ook zonder kunnen. Maar het eindigt met een vraagteken.

We zien een grote mate van diversiteit aan opvattingen binnen de bandbreedte van de Protestantse Kerk.

- Onderkomen voor woordverkondiging;
- Onderkomen voor activiteiten tot Gods eer binnen confessionele kaders;
- Zichtbare presentie van het Evangelie;
- Ruimte voor viering, contemplatie en bezinning, ook door de week;
- Multifunctionele ruimte op basis van missie van de lokale kerk (kerk ten dienste van de gemeenschap);

- Multifunctionele ruimte op basis van exploitatienoodzaak (verhuur aan partijen die in ieder geval niet contrair zijn aan de missie van de lokale kerk);
- Een spiritueel gebouw dat een zekere soberheid en eenvoud uitstraalt (met - waar aanwezig - respect voor de historie van voor-reformatorische uitbundigheid en met - waar aan de orde - herwaardering voor het visuele);
- Vaste plaats van samenkomst van de gemeente en gasten;

Genoemd wordt niet als je er *random* onder protestanten naar vraagt: een sacrale, gewijde ruimte, al wordt de kerk wel zo ervaren bijvoorbeeld in de rechtzinnige vleugel van de kerk of in de liturgistische vleugel van de kerk (op basis van opvattingen) en bij monumentale kerken, of bij kerken met een bijzondere architectuur (op basis van kenmerken van het gebouw). Het is dan ook niet vreemd te veronderstellen dat er in de rechtzinnige en in de liturgistische vleugels van de kerk een zekere hang bestaat naar monumentale kerkgebouwen en kerkgebouwen met een bijzondere architectuur.

In de nota van de PKN uit 2008 'Een protestantse visie op het kerkgebouw' wordt zeker de diversiteit aangeroerd, maar is een 'liturgistische' (meer hoogkerkelijke) insteek tamelijk leidend: "De in- en externe gestalte van het kerkgebouw waarin de eredienst zich afspeelt is dan ook geen bijkomstigheid" (p. 20).

Omgekeerd betekent dit dat gebouwen die dus een 'in- en externe gestalte' hebben gekregen die geheel was afgestemd op het 'vieren van eredienst' eigenlijk niet voor iets anders bestemd zouden moeten kunnen worden. Opnieuw dat woordje 'eigenlijk'. Want ja, is het wel protestants om dat weg te laten? Immers ten diepste is het kerkgebouw toch niet meer dan een onderkomen waar de gemeente droog zit (of in de schaduw, of uit de wind) om rustig samen te zijn met elkaar en met God?

Ondertussen is er meer en meer een 'laagkerkelijke' wind opgestoken in kerkelijk Nederland, met meer en meer een functionele visie op huisvesting voor eigentijds kerk-zijn. Evangelicale invloed, pioniersplekken, kleinschaligheid, hybride vormen van kerk-zijn: pastorale, diaconale vormen van bijeen zijn met een vierend element (maaltijden, gecombineerd met vieringen), zij vragen andere facilitering dan een 'oecumenisch' gevierde

eredienst of een klassieke kerk- of leerdienst op gereformeerde grondslag.

Ondertussen heeft de Protestantse Kerk een grote erfenis aan gebouwen uit het verleden. Dat zijn de kerkgebouwen van voor de Reformatie, waar het altijd was. Maar ook kerkgebouwen van daarna vanaf de 17^e eeuw tot na de tweede wereldoorlog. Hoe verhoudt die historie zich met functionele wensen van gemeenten (of kerkplekken) die op zo'n manier kerk willen zijn en samenkomsten willen organiseren, eredienst of anderszins genaamd, dat het enigermate botst met de 'in- en externe gestalte' van het aanwezige kerkgebouw van weleer? En voor welk (wat voor soort) gebouw kies je dan, als er sprake moet zijn van concentratie en reorganisatie?

In de door professor Marcel Barnard geschreven handreiking voor gesprekken over liturgie 'Tot Gods Eer' die tijdens de synode van november van 2017 werd besproken, zie je een uitwaaiering van vormen. Ook dan is de vraag: wat is een protestantse liturgie? nogal moeilijk te beantwoorden. Wat is nu het gemeenschappelijke binnen de variatie aan opvattingen en praktijken? Hij noemt achtereenvolgens als inspiratiebronnen:

- De lutherse traditie
- De klassiek-gereformeerde traditie
- De neo-calvinistische traditie
- De 'traditie' van de Liturgische Beweging
- De 'traditie' van *Praise and Worship*

Met name de toevoeging van de laatste is er één die de ontwikkeling van de laatste twintig jaar weerspiegelt.

Wat zou het gemeenschappelijke nu kunnen zijn?

- De eredienst is een gave van God aan de mensen, die de dienst van mensen aan God draagt;
- De protestantse eredienst is dienst aan het Woord van God;
- Jezus Christus, het vleesgeworden Woord van God, werkt concreet in de eredienst, er is sprake van (ook) een sacramenteel karakter van de eredienst ('bediening van Woord & Sacramenten');
- De protestantse liturgie staat onder beslag van de Heilige Geest en daarom (ook) beweeglijk en dynamisch.

Je ziet daarin een poging om het sacramentele met het charismatische te verzoenen: prima protestantse tussenpositie dus, tussen de katholieke traditie en de pentecostale/doperse traditie.

Vier criteria zijn voor alle vormen van protestantse samenkomst van belang:

- Er moet ruimte geschapen worden voor ontmoeting van gemeente met de drie-ene God (geen eenzijdige theologische fixaties);
- Muziek, taal en inrichting dienen gemeenschap te stichten en samen te binden (maar hoe breed moet dit zijn, of gewoon werken met culturele doelgroepen en subculturen, dus 'samenbinden in de eigen niche', wat betekent dit voor de 'katholiceit van de kerk?');
- Taal en muziek dienen lofprijzing maar ook de klacht en de aanvechting (en omgekeerd);
- Er dient een stimulans uit te gaan tot christelijke dienstbaarheid in de wereld.

Wat halen we hieruit voor een 'protestantse visie' op het kerkgebouw anno 2019?

Ook daarin zitten we dus tussen de sacrale kerk van de katholieke traditie en de '*barn with the pulpit*' (de schuur met de preekstoel) van de dopersen. We eindigen voorlopig met vraagtekens? Vragen dus.

Vragen o.a. voor de onderzoeksinterviews

1. Wat is volgens u het gemeenschappelijk 'protestantse' aan de diversiteit aan opvattingen over 'het kerkgebouw' of de 'huisvesting van de gemeente' binnen de bandbreedte van de Protestantse kerk? Is er wel zo iets als een 'protestantse' visie op het kerkgebouw en zijn interieur?
2. Wat zou volgens u op basis van de protestantse traditie (Luthers – Hervormd – Gereformeerd) leidend moeten zijn in het denken over een gebouw voor de kerkelijke gemeente en zijn inrichting?
3. Is het vooral protestants om een eigen onderkomen voor de eigen gemeente te hebben, of is het vooral protestants om met het gebouw ook dienstbaar te zijn aan de gehele samenleving rondom (dorp, wijk, stad)?
4. De geschiedenis van de Protestantse Kerk (en haar voorgangers) is verweven met de geschiedenis van de steden en dorpen van ons land. Dat betekent dat we een erfenis aan gebouwen hebben, die ook lang is gekoesterd. Het hoort bij de identiteit van (een deel van) onze kerk ("we houden – hoe klein ook geworden – nog steeds kerk in de kerk waar 'het altijd was'"). Wat moet volgens u leidend zijn: continuïteit van de plekken en de gebouwen 'waar het altijd was', of functionele huisvestingseisen voor eigentijdse vormen van kerk-zijn? En als u het eerste vindt: hoe maken we het dan jongere generaties mogelijk om dat met het tweede te verzoenen?
5. Wat betekent voor u een protestantse visie op het kerkgebouw voor het geld dat we er aan uitgeven. Het gebouw is niet heilig, mag ook geen 'afgod' worden, is van grote, maar relatieve betekenis, vraagt een eigen benadering waar het gaat om duurzaamheid, kwaliteit en schoonheid, maar dient ook soberheid, eenvoud en concentratie uit te stralen. Hoeveel geld moeten we eigenlijk voor een (eigen) gebouw over hebben, zodat het blijft strekken 'tot opbouw

van de kerk en tot eer van God' en niet wordt tot 'meerdere eer en glorie' van stad, streek of eigen kerkelijke gemeenschap?

6. Hoe vertalen we volgens u de protestantse visie op de zelfstandigheid van een plaatselijke gemeente het best naar een visie op kerkgebouwen en wie primair verantwoordelijk zijn voor de gebouwen? Hoe kunnen landelijke kerk en plaatselijke gemeenten elkaar op het gebied van kerkgebouwen helpen, volgens u?
7. Welke consequenties heeft volgens u een protestantse visie op het kerkgebouw voor: nevenbestemming, multifunctioneel gebruik en bij stoppen van het religieus gebruik voor herbestemming?
8. Welke consequentie heeft volgens u een protestantse visie op het kerkgebouw voor: (mede) financiering van onderhoud door externe partijen (monumentensubsidie rijksoverheid, provincies, gemeentelijke overheid, externe sponsors). Hoeveel dienen externe financiers te zeggen te hebben over inrichting, conservering, gebruik etcetera?

DANKWOORD

We hebben de afgelopen maanden diverse mensen uit allerlei geledingen van de kerk en uit onze VKB-achterban benaderd voor een vraaggesprek, met als basisvraag: wat is volgens u een protestantse visie op het kerkgebouw anno 2019? De startnotitie welke in de bijlage van deze brochure is opgenomen, was uitgangspunt voor de onderzoeksinterviews.

Helaas was niet iedereen in de gelegenheid om deel te nemen, maar gelukkig was een zestiental mensen daartoe wel bereid.

De vraaggesprekken werden afgenomen door Jos Aarnoudse, Adam van Bergeijk, Nelline Breukhoven en Nico de Jong (leden van de Taakgroep Gebouwen van het VKB-bureau).

Daarnaast hebben we in onze omgeving de vraag ook in informele contacten aangezwengeld. Dat was minstens zo interessant als de vraaggesprekken met de geïnterviewden.

We lazen ondertussen nog weer de nodige literatuur over liturgie en kerkgebouw. Enige literatuur vindt u opgenomen in deze brochure.

Rond expertmeeting en VKB-lezing vonden diverse gesprekken plaats in de VKB Bestuurscommissie Gebouwen & Monumenten, onder voorzitterschap van dhr. Dick Hoogendoorn.

De keuze voor de tien 'bouwstenen' en de opzet van de VKB-lezing werd nader voorbereid met dhr. Peter de Wit, portefeuillehouder 'Gebouwen' binnen het Dagelijks Bestuur van de VKB.

Graag danken wij allen die hun steentje hebben bijgedragen. Het was ons een groot genoegen om gesprekken te voeren, te luisteren, soms door te vragen en er verslag van te doen.

We hopen dat het resultaat dienstbaar kan zijn bij verdere bezinning op de toekomst van onze kerkgebouwen.

Jos Aarnoudse,
Adam van Bergeijk,
Nelline Breukhoven,
Nico de Jong

Wij danken in het bijzonder onze gesprekspartners van de afgelopen tijd:

Wim Beekman, classispredikant Friesland

Peter Breukink, directeur Oude Groninger Kerken

Wiebren ten Dam, lid Commissie Gebouwen & Monumenten VKB

Pim van Dijk, kerkelijk interieurontwerper

Jacobine Gelderloos, predikant, deskundige op gebied van dorpskerkenbeweging

Annet van Goor, directeur Joriskerk Amersfoort

Willem Jan van de Hek, architect, theoloog

Alwin Kaashoek, stedenbouwkundige

Daphne van der Knijff, kerkelijk interieurontwerper

Anique de Kruijf, hoofd roerend erfgoed kloosters en kerken, Museum Catharijneconvent

Steven van Kooten, architect

Peter de Lange, oud-voorzitter VKB

Jan Poldervaart, lid Commissie Gebouwen & Monumenten VKB, stuurslid SBKG

Piet Vergunst, secretaris Gereformeerde Bond binnen de PKN

Paul Wansink, predikant Grote Kerk Gemeente Dordrecht

Jan Dirk Wassenaar, predikant Hellendoorn, voorzitter Commissie Orgelzaken PKN

Peter de Wit, portefeuillehouder 'Gebouwen' binnen DB VKB

Alle mensen die we informeel spraken de afgelopen maanden over dit onderwerp

Vereniging Kerkrentmeesterlijk Beheer
Postbus 176, 3300 AD Dordrecht
Bezoekadres: Vrieseweg 82, 3311 NX Dordrecht
tel: 078- 639 36 66
bezoek onze vernieuwde website www.kerkrentmeester.nl
met sterk verbeterde zoekmachine

VERENIGING VOOR
KERKRENTMEESTERLIJK
BEHEER IN DE PKN